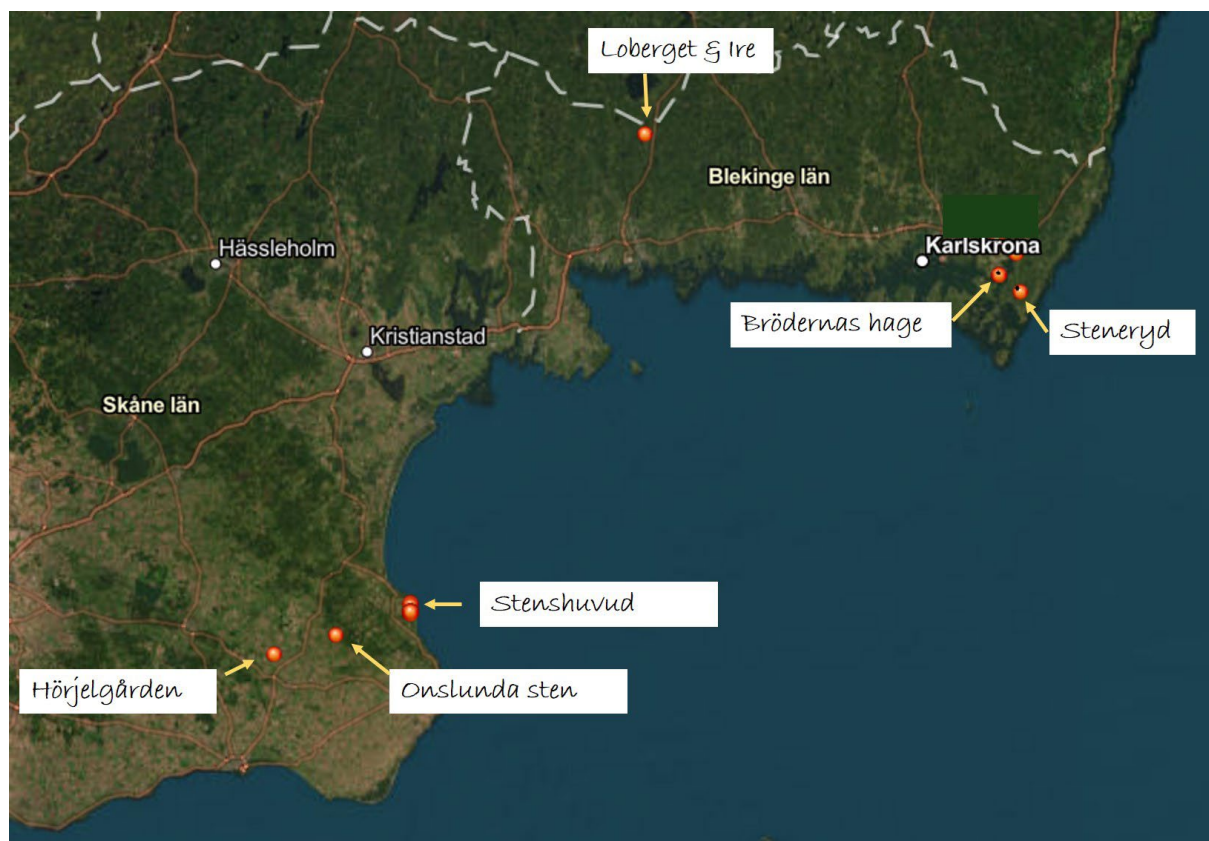

Lövängar och skottskogar

Kurs i kulturpräglad natur 2023

Figur 1. Översikt kurslokalerna.

Schema/hållpunkter

	26 september	
	(Upphämtning i Karlskrona)	
09:00-12:00	Steneryds lövängar, NR	Samling, introduktion, fika.
12:30-14:00	Brödernas hage, Möcklö	Lunch
15:00-17:00	Ire och Loberget, NR	Fika
18:00	Incheckning Stadshotellet Kristianstad	
18:30	Middag	
20:00	Kvällsföredrag, Fabian Mebus	
	27 september	
08:00	Avresa från Kristianstad	
09:00-12:00	Stenshuvud	Samling vid Parkeringen mitt i parken. Fika
12:30-14:00	Onslunda sten	Lunch
14:30-16:00	Hörjel	Fika och avslutning
16:00		Avresa och hej då.
	Åter i Kristianstad i tid för tåg vid 17:00	

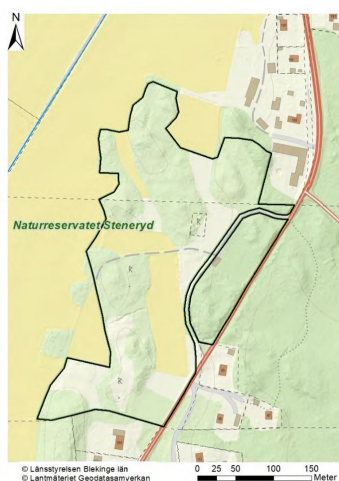
Steneryds lövängar, naturreservat

Figur 2. Steneryds naturreservat.

Steneryd är beläget på Torhamnshalvön i sydöstra Blekinge mellan Jämjö och Torhamn (Skötselplan bilaga 1). Det är ett småkuperat sprickdalslandskap bestående av moränkullar och där emellan dalgångar med sandig jord. Naturreservatet är ett litet område på ca 7 hektar (ha) med ett välbevarat småskaligt kulturhistoriskt landskap bestående av lövängar, slåtterängar, naturbetesmarker, små åkrar och ädellövsdominerad skog.¹

I slutet av 1800-talet framstod Steneryds lövängar som en oas i ett för övrigt trädöst landskap med mycket ljunghedar. I dag utgör området, med sina höga biologiska och kulturella värden, en mycket viktig rest av det gamla kulturlandskapet. Större delen av området utgörs av lövängar

med över 500 hamlade lindar, askar och almar, samt några hagmarksekar. Det finns gott om hasselbuketter. Det förekommer ytor med slåtterängar. På större delen av löv- och slåtterängarna återupptogs slåtterhävderna på 1960-talet och de slås än idag, samt efterbetas.

Den hävdgynnade floran är artrik och visar på långvarig hävdkontinuitet. Där växer arter som brudbröd, stor blåkllocka, darrgräs, bockrot, gullviva, ängsskallra och höskallra. Miljöerna är viktiga för insekter knutna till gamla träd och slåtterängar, som exempelvis de rödlistade arterna asppraktbagge, grön aspvadbock och ängsmetallvinge, och andra arter som ekoxe och bokoxe. Insprängt i området ligger gamla åkrar, både sådana som brukas fortfarande och sådana som övergått till betesmark.

Figur 3. Steneryds naturreservat – avgränsning.

¹ Texten i detta avsnitt är till stora delar hämtad ur skötselplanen för reservatet.

Sammantaget ger området en mycket representativ bild av det äldre odlingslandskapet. Områdets höga naturvärden är knutna dels till gamla grova hamlade träd, dels till hävdade gräsmarker. De olika vångarna inramas av stenmurar. I området finns ruiner efter Gammelgården. Det finns ett bevarat gammalt öppet dike i lövängen.

Syfte med naturreservatet Steneryd är att:

- bevara biologisk mångfald och vårda, bevara samt vidareutveckla och återställa värdefulla naturmiljöer såsom lövängar med hamlade träd, slätterängar och naturbetesmarker med en rik hävdgynnad flora och fauna samt ädellövskogsmiljöer. Naturreservatets prioriterade naturmiljöer och naturtyper ska bevaras i gynnsamt tillstånd. Området ska hysa gynnsamma strukturer, funktioner och livsmiljöer för prioriterade och andra skyddsvärda arter knutna till områdets lövängar, slätterängar, betesmarker och ädellövskogsmiljöer,
- bevara och vid behov återställa områdets kulturhistoriska landskap med kulturpräglade naturmiljöer med dess ekosystem och biologiska mångfald. Det gäller lövängar med hamlings- och ängsbruk och små åkrar, som med förebild från sent 1800-tal och exempel från 1940-tal utgör ett levande dokument på historisk markanvändning i östra Blekinge, samt ålderdomliga strukturer såsom vångsindelning och dike,
- tillgodose allmänhetens möjligheter till friluftsliv i ett lättillgängligt och besöksvärt område, inom ramen för bevarandet av biologisk mångfald och naturmiljöer.

Historik

Fornlämningar

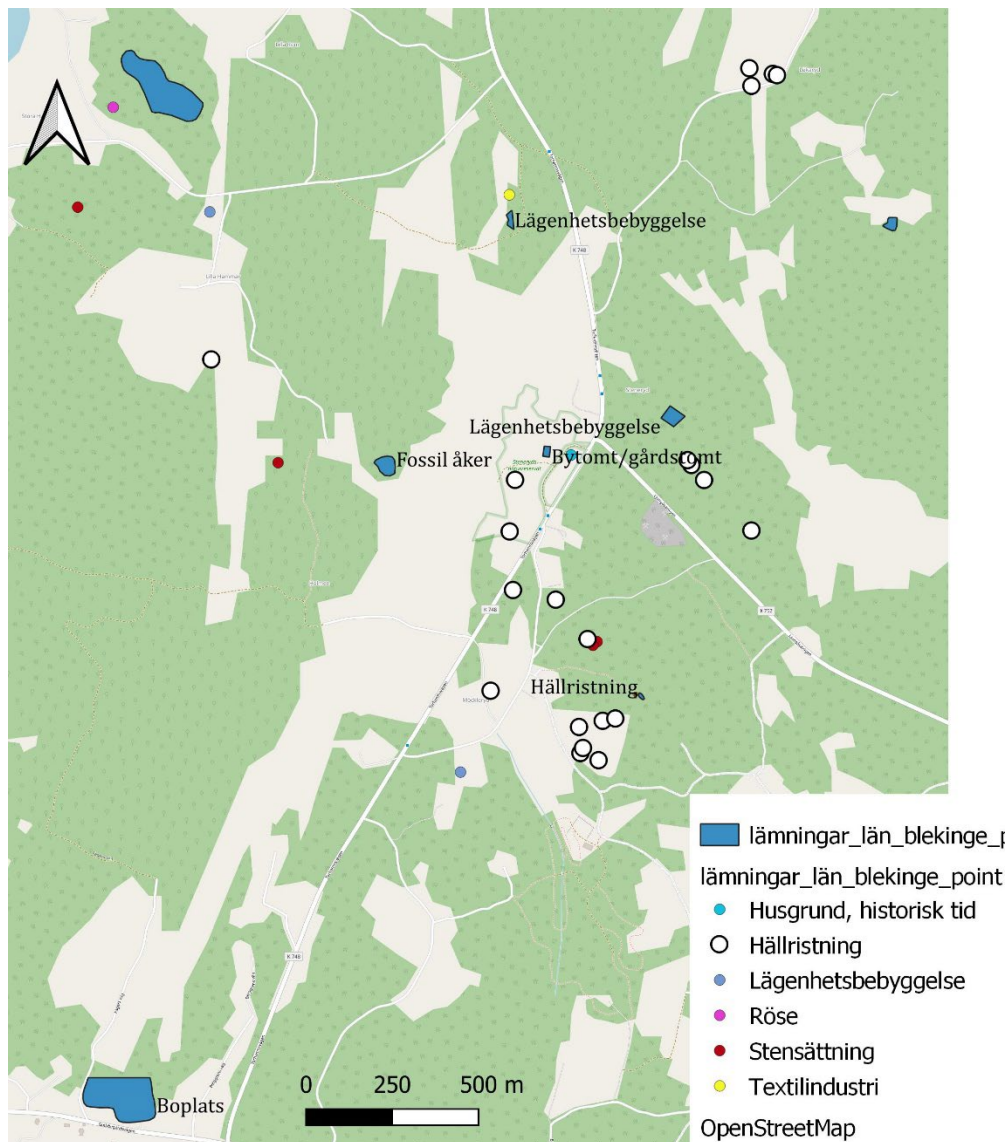
Steneryds by ligger i Torhamns socken, på Torhamns udde i östra Blekinge.

Spår av boplatser och förekomst av gravar tyder på mänsklig närvaro i denna del av Blekinge redan under yngre stenålder, ca 3000 år f. Kr. Den äldsta kända stenåldersboplatzen är den s.k. "Pyssligebacken" i anslutning till Littorinavallen vid Sandhamn, några kilometer norr om Torhamns samhälle. Hällristningar från bronsåldern finns på flera platser i området, bl.a. vid Möckleryd.²

Inom naturreservatet finns fyra registrerade fornlämningar. Två av dessa är hällristningar i form av skålgropar på block, belägna i den södra vången "Hästabacken" (RAÅ Torhamn 150 och 152). Skålgroparna är sannolikt förhistoriska. I en backe i beteshagen, ligger en gårdslämning bestående av grunderna efter bostadshus och uthus som hört till den så kallade "Gammelgården" (RAÅ Torhamn 151). I skogen öster om infartsvägen och norr om parkeringen finns en ruin efter en smedja (RAÅ Torhamn 149). I namnet Steneryd betyder efterleden ryd '(för odling) röjd mark, rövning'. Namnet betyderr 'rövning på stenig mark'. Ryd-/röd-namnen tillkom vid en äldre- eller högmedeltida kolonisation under 1100–1200-talens odlingsexpansion.³

² Källa: Östra Blekinge hembygdsförening. <https://www.hembygd.se/ostra-blekinge/page/5686>

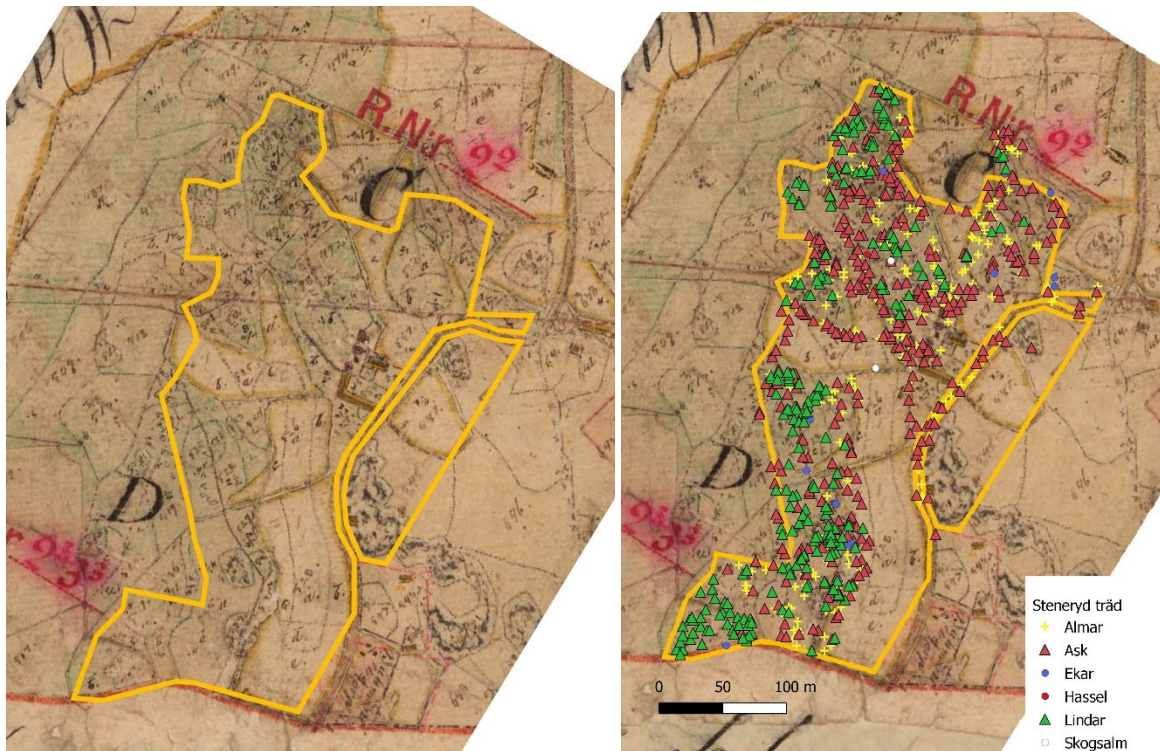
³ Från reservatets skötselplan.

Figur 4. Registrerade fornlämningar i Steneryd med omnejd. Ytobjekt med etikett i kartan, punktobjekt enligt legend. Källa: Fornsök.

Laga skifte 1842

Den äldsta kartan som finns över Steneryd är från 1840-talet och gjordes i samband med laga skifte då markerna delades mellan fyra delägare om totalt 1,5 mantal (Figur 4). Utmark, avrösningsjord och impediment utgjorde 85 % av arealen. Vid denna tid beräknades arealen åker och äng ungefär lika stor (25 respektive 23,5 hektar). Om vi kunde backa hundra år i tiden, skulle antagligen arealen åker vara mindre och äng ha varit större. Gården i kartan "Gammelgården" är idag i ruiner. Beskrivningen av ängsmarkerna är ytterst kortfattade och nämner inget om det växte träd i dem. Det är dock tydligt i både häradskartan och ekonomiska kartan. Utifrån biologiskt kulturarv (dvs de träd som finns i ängarna idag), förstår vi att de måste funnits där även under 1800-talets mitt.

Figur 5. Sydligaste delen av kartan från laga skifte 1842 i Steneryds by, Torhamns socken med inritad reservatsgräns. De bleka och gulkantade fälten är åkermark, och de gröna fälten visar ängarna. Högra bilden visar träd som rapporterats in i Artportalen. Källa: Artportalen & Lantmäteriet - REG 10-tor-73.

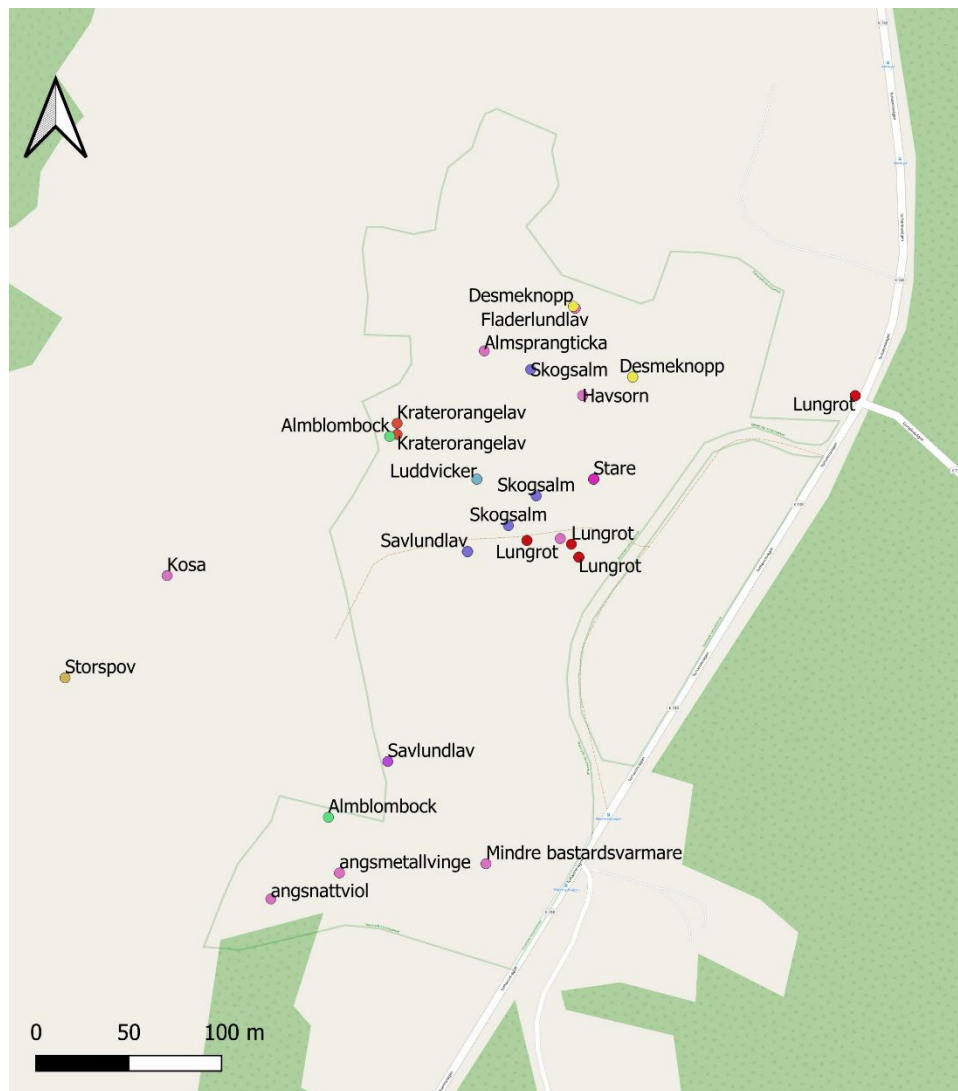
Figur 6. Området på häradskartan 1915-19 (RAK J112-4-50) och ekonomiska kartan 1971 (RAK J133-3G4a71), visar att det varit träd i ängsbackarna.

Markanvändningen har i stora drag en mycket lång tradition. Mindre delar av de nuvarande ängarna har tidigare varit åker och mindre delar av åkrarna har varit äng. Steneryds lövängar hävdades som slåtterängar fram till början av 1900-talet. Slåttern pågick längst på de planare partierna. Lövtäkten däremot fortsatte fram till under andra världskriget, på 1940-talet. Efter att

slåttern upphört betades lövängarna fram till reservatsbildningen 1964, varefter restaureringsarbetet påbörjades och slåttern och hamlingen återupptogs.⁴

Markerna inom naturreservatet Steneryd utgör, med sina höga biologiska och kulturella värden, idag en mycket viktig rest av ett gammalt kulturlandskap. Större delen av lön och slåtterängarna slås åter sedan 1960-talet. Sammantaget ger området en mycket representativ bild av det äldre odlingslandskapet. Förutom att lövängarna sköts med slåtter och hamling, så betas markerna. Det finns även ytor med åkerbruk.

Naturvärden

Figur 7. Rödlistade arter (utom ask), funna 2000-2023. Källa: artportalen

⁴ Från reservatets skötselplan

Tabell 2. Rödlistade, EU-listade och andra ovanliga arter och signalarter som rapporterats från reservats-området under senare år (Rödlistekategorier: CR = akut hotad, EN = starkt hotad, VU = sårbar, NT = nära hotad). LC-arter är arter som bedömts enligt rödlistningskriterierna men ej uppfyller något av kriterierna utan bedömts vara livskraftiga. Tidigare klassning inom parentes. Rödlistan är uppdaterad 2020. Signalarter är indikatorarter som är användbara för att lokalisera och urskilja skogar med höga naturvärden.

Art	Nationell rödlista	EU's Habitatdir.	EU's Fågeldir.	Bernkon- ventionen	Signalart
Lavar					
Almorangelav (<i>Cerothallia luteoalba</i>)	CR				
Fläderlundlav (<i>Bacidia friesiana</i>)	VU				
Gammelekslav (<i>Lecanographa amylacea</i>)	NT				X
Kraterangelav (<i>Caloplaca ulcerosa</i>)	EN				
Rosa lundlav (<i>Bacidia rosella</i>)	VU				X
Savlundlav (<i>Bellicidia incompta</i>)	EN				
Slät lönnlav (<i>Bacidia fraxinea</i>)	LC				
Stiftklotterlav (<i>Opegrapha vermicellifera</i>)	NT				X
Kärlväxter					
Ask (<i>Fraxinus excelsior</i>)	EN				
Vanlig Backsmörblomma (<i>Ranunculus polyanthemos</i> subsp. <i>polyanthemos</i>)	NT				
Desmeknopp (<i>Adoxa moschatellina</i>)	NT				
Lungrot (<i>Blitum bonushenricus</i>)	VU				
Skogsalm (<i>Ulmus glabra</i>)	CR				
Insekter					
Alvarsmalbi (<i>Lasioglossum lativentre</i>)	LC (NT)				
Asppraktbagge (<i>Poecilmona variolosa</i>)	NT				
Bokoxe (<i>Dorcus parallelipipedus</i>)	LC				
Ekoxe (<i>Lucanus cervus</i>)	LC	Bilaga 2		Bilaga III	
Grön aspvadbock (<i>Saperda perforata</i>)	NT				
Ptenidium gressneri (<i>Ptenidium gressneri</i>) - familj: fjädervingar	NT				
Ängsmetallvinge (<i>Adscita statice</i>)	NT				
Fåglar					
Gröngöling (<i>Picus viridis</i>)	LC (NT)		X		
Stare (<i>Sturnus vulgaris</i>)	VU		X		

Tabell 1. Tabell med rödlistade arter hämtad ur skötselplan över Steneryds lövängar.

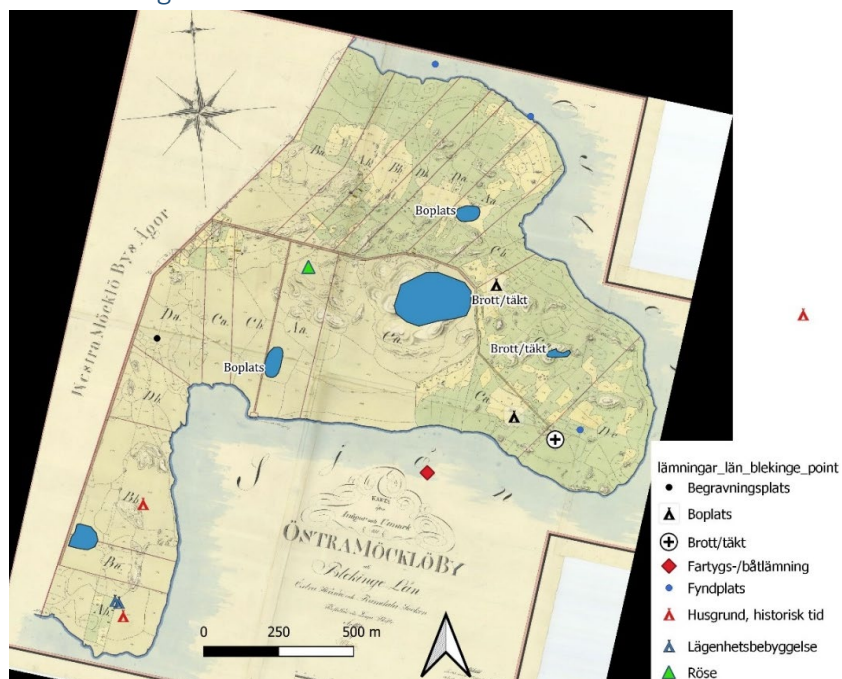
Brödernas hage, Möcklö

Figur 8. Brödernas hage ligger i Möcklö. By, Ramdala socken i Blekinge.

Historik

Fornlämningar

Figur 9. Registrerade fornlämningar inom östra Möcklö bys ägor, mot bakgrund av laga skifteskarta från 1831. Ytobjekt med etikett i kartan, punktojekt enligt legend. Källa: Fornsök & LMS I27-20:4.

Äldre kartor

I storskifteskartan, som gjordes på 1770-talet över inägomarkerna kallas udden för "Stora nääs gärde" och var ett stort ängsgärde (Figur 8). I beskrivningen (Figur 9) framgår att det som idag kallas Brödernas hage ansågs mager och vara beväxt med ekskog. I beskrivningen till laga skifte nämns inga träd.

Figur 10. Storskifte över Östra Möcklön inägor 1777. Källa: LMS I27-20:1.

W. Slättängarna uti stora näsgärde, god hårdvall, till 6 stackar tunl [per tunnland]

X. Dito, dock sämre vall, till 4 stack: tunl

Y. Sjö-maderne, mavall med något rörvass till 3 tl

5. Asmundsskyckesidden, Råhalls och et stycke utmed Intaget Buskig och måsslupen äng, till 1 ½ st:tl

4. Bakahällan ner under Slättängsbergen til, 1 stack

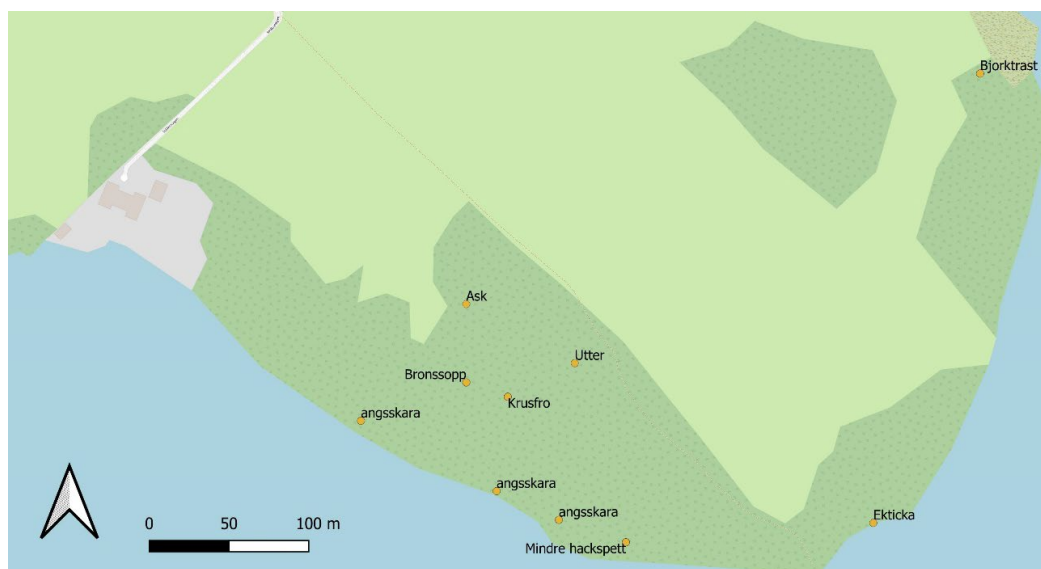
σ. All öfriga ängsmarken sammantagen, mager och måsslupen hårdvall med Ekeskog till 2 st:tl

♀. Et stycke af Näbbängarne tjänlig till åker, a 3 st.

Figur 11. Brödernas hage på häradskartan 1915-19 (RAK J112-4-50) och ekonomiska kartan 1971, (RAK J133-3F4j71), visar att det varit träd i backarna.

Naturvärden

Figur 12. Rödlstade arter i Brödernas hage. Källa: artportalen

Ire och Lobergets naturreservat

Figur 13. Ire naturreservat med hamlade träd.

Historia

Ire och Loberget är beläget i övre delen av Mieåns dalgång på en höjd över havet som varierar mellan 80 till 120 meter. De ligger i Ringamåla socken, vid norra gränsen av Blekinges län.

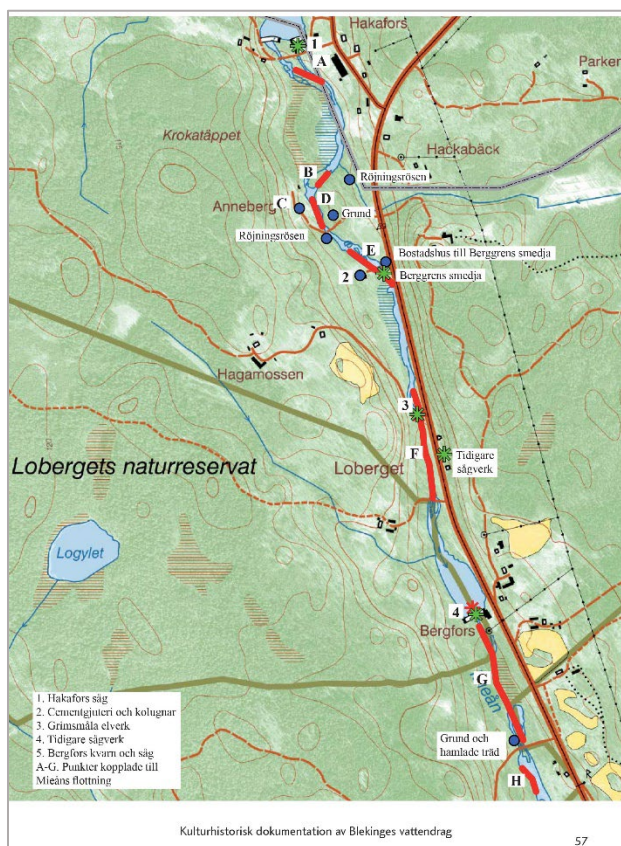
Mieån är en välbevarad flottningsled som från sjön Mien (norr om Loberget) rinner ut i Karlshamn. Den bäst bevarade delen av flottleden finns i norra delen av Mieån mellan gränsen till Kronoberg och bron till Lobergets naturreservat. Där finns sågverk och kvarnar, elverk mm (Figur 12). Bygdeföreningen Tararp-Nötabråne har gjort en kulturhistorisk beskrivning av Mieån, varit från denna beskrivning är hämtad.⁵

Flottning har pågått på Mieån minst sedan 1700-talet. År 1747 upprättades en karta över Mieån och Mörrumsåns flottledsrensningar. Arbetet var beställt av Kronan för att forsla ekvirke på åarna. Virket behövdes till det nya örlogssvarvet i Karlskrona. Kartan visar vilka sträckor som rensats, samt vilka lastageplatser som fanns. Arbetet har en tydlig koppling till världsarvet Örlogsstaden Karlskrona. August Holmberg var byggmästare och timmerman, som skrivit runt 150 uppteckningar om beredning av virke och olika byggnadsmoment. Han arbetade även som flottare på Långasjön i slutet av 1800-talet och har beskrivit sitt arbete. I norra delen av Mieån berättas det att våfflor serverades till flottare i början av 1900-talet. Eventuellt har även senare

⁵ <https://www.bygdeforeningentararpnotabrane.se/> med länk till kulturhistorisk beskrivning av Mieån

rensningar skett. De fysiska lämningarna efter flottningen består främst av rensningar i vattendraget där stenarna har lagts längs sidorna. Lastageplatser har anslutande äldre vägar, annars är det ofta inget annat än äldre kartuppgifter som tyder på att det ska vara en lastageplats.

Det tog ungefär tre dagar att flotta i rader från Mien till Froarps sand. Löst virke tog längre tid. Både sågat och osågat virke flottades, t ex ved, bjälkar, sparrar och däcksplank. Den minst riskabla flottningen var den som gick i hopfästade rader. Då kunde flottaren ha styr på en större mängd virke samtidigt. "När nu hela partiet var sågat, skulle flottraden förfärdigas. Detta tillgick så, att i båda ändar på varje stock borrades ett hål, genom vilket en vriden, grov björkvidja stacks, och när sex eller sju sådana stockar lagts i bredd och förenats med sådana vidjor, som i yttre stockarna fasthöllos medelst en hårt inslagen dubb, hade man den horisontala sammanhållningen klar. I vardera av ytterstockarnas ändar borrades nu ett lodrätt hål, vari nedstacks en vidja, som höjde sig i en bukt, sex à sju tum, varpå vidjans andra ända stacks i ett hål i nästföljande flottens ytterstock, samt kilades fast i båda ändar."

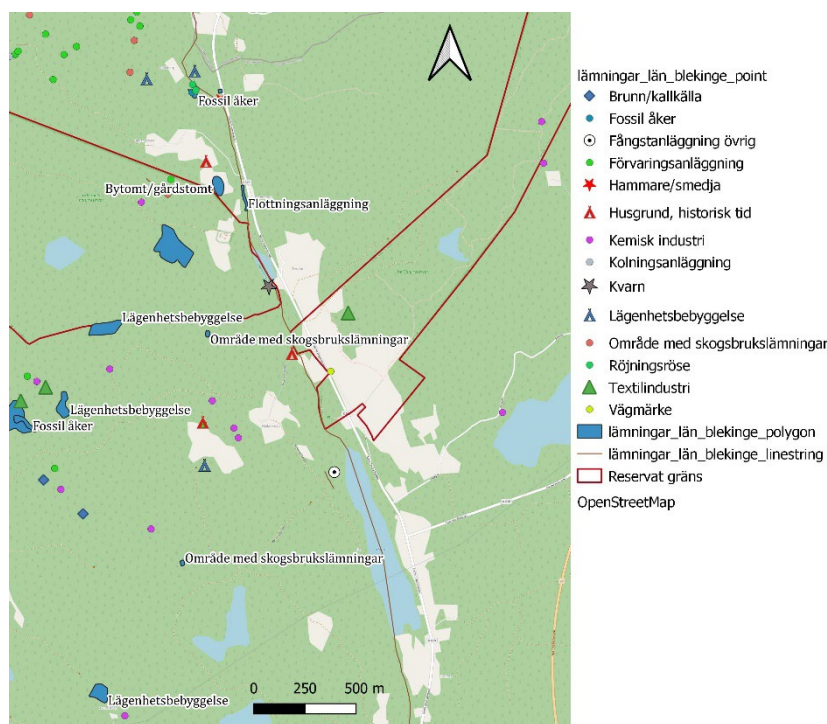
Figur 14. Karta ur kulturhistorisk beskrivning av Mieån, av Bygdeföreningen Tararp-Nötabråne.

Ire naturreservat är ett utmärkt exempel på ett ålderdomligt, traditionellt småskaligt odlingslandskap. Du befinner dig i trakter som i stort sett ser likadana ut som de gjort i hundratals år. Ire by är troligen från den äldre medeltiden. Den äldsta, kända uppgiften om byn är från år 1658, då det fanns endast en gård i byn. Därefter är byns historia väldokumenterad. Gårdar har delats upp och slagits samman. Idag finns två ursprungliga gårdar kvar. Håkansgården och Josefsgården. Båda har renoverats till ett tidigare skick. De båda

gårdsmiljöerna utgör en betydelsefull del av reservatet. Josefsgården är uppkallad efter den senaste ägaren som dog 1984. Under hela sitt liv brukade han jorden på samma sätt som hans förfäder gjort. Ires imponerande odlingsrösen och stenmurar och de knotiga träd som hamlats i generationer är tidsdokument över forna jordbrukares mödor och tillhör vårt kulturarv.⁶

Lobergets by har anor från 1500-talet. Lobergets by låg före skiftena omedelbart norr om reservatet. Inom reservatet har funnits minst fyra torp. På utmarkerna bedrevs svedjebruk under 1700 och 1800-talen. Större delen av utmarkerna betades. Den nuvarande ekskogen hörde efter enskiftet 1823 till inägomarken men räknades före delningen som utmark. I nordväst fanns några områden betecknade som *stenbunden bokemark* och *stenbunden furumark*.

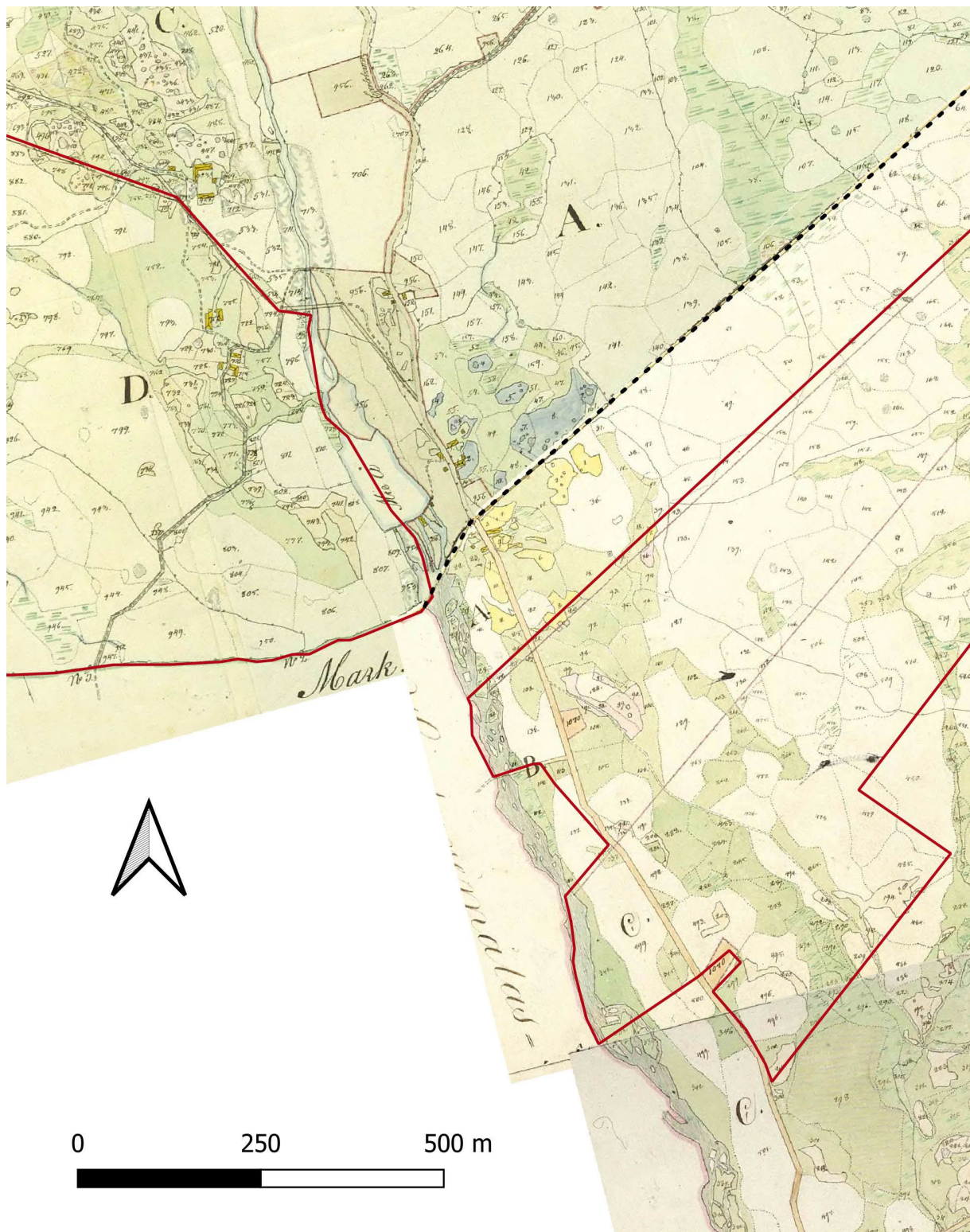
Jordbruket har alltid bedrivits med äldre metoder. Häst användes som dragdjur fram tills den siste brukaren flyttade från gården 1973. Ängsbruket med hamling av träden fortsatte efter andra världskriget. Efter 1973 lät de nuvarande ägarna nötkreatur beta på inägomarken några år. Därefter har grannen svarat för betning av Lobergets inägomark med ett mindre antal av sina Ringamålakor. Ringamålakor är en lantras som har bevarats på granngården till Loberget.⁷

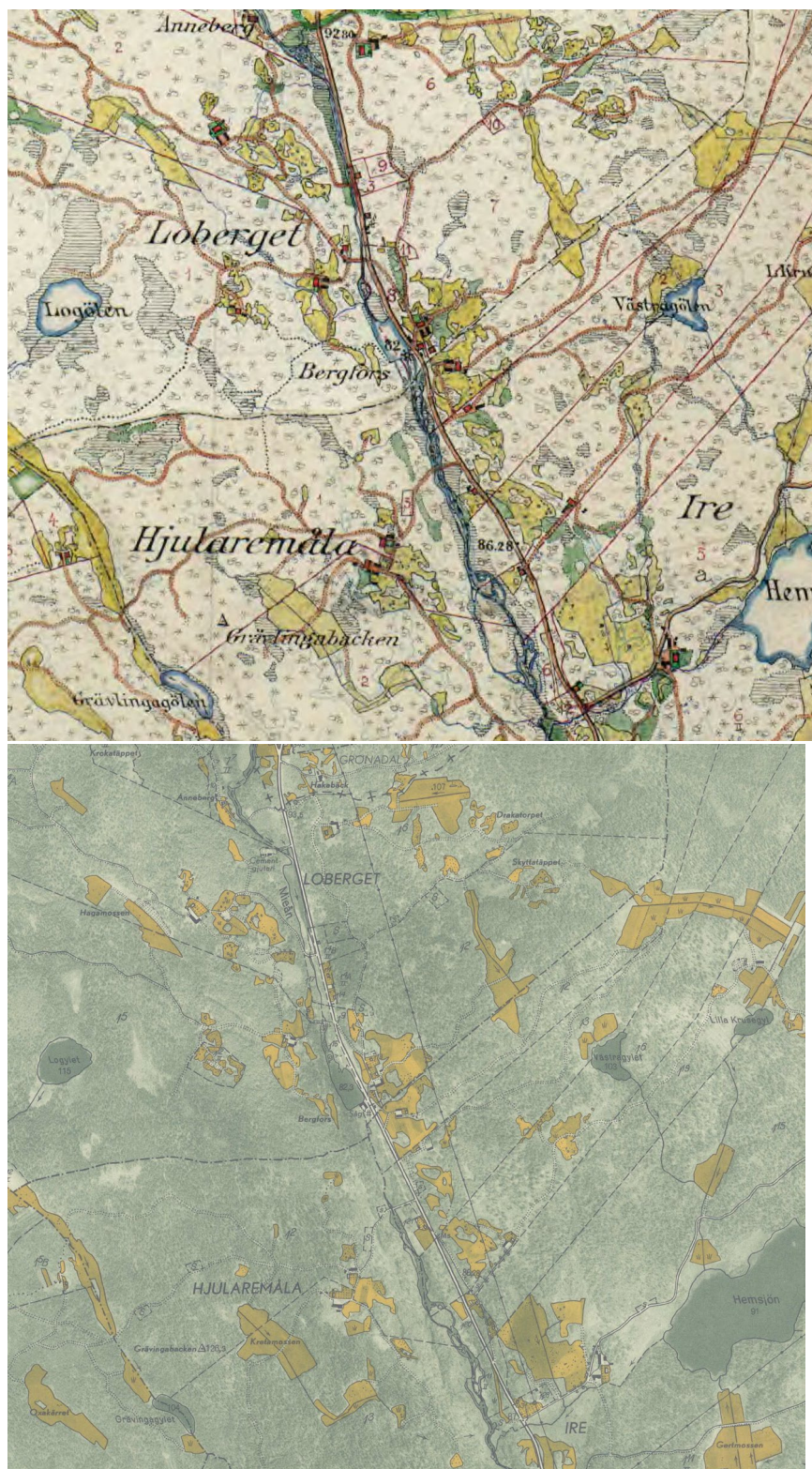
Figur 15. Registrerade fornlämningar i och kring reservaten vars gränser markerats med röda streck. Loberget i väster och Ire i öster. Ytobjekt med etikett i kartan, punktojekt enligt legend. Linjeobjektet i Mieån = flottningsled. Källa: FMIS

⁶ Beskrivning är hämtad från hemsidor och skötselplaner över reservaten.

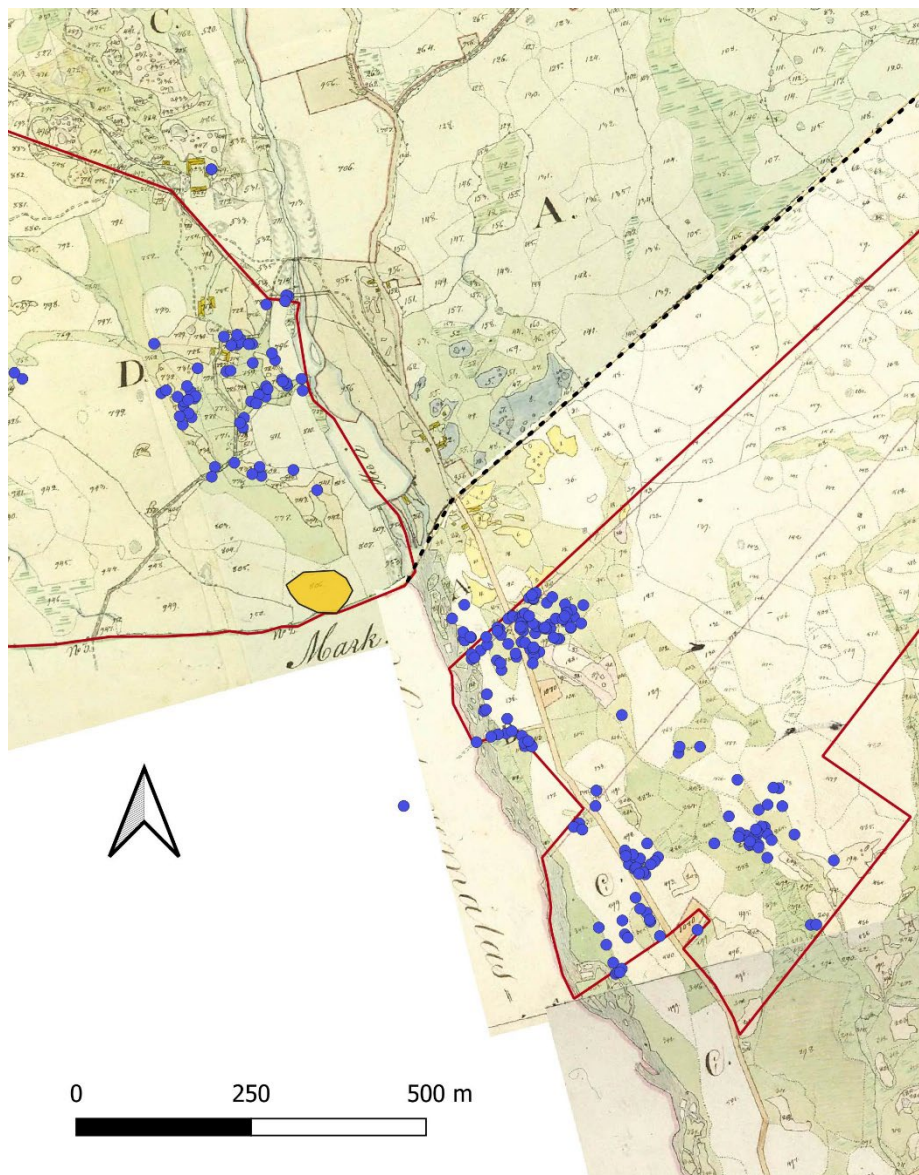
⁷ Beskrivning är hämtad från hemsidor och skötselplaner över reservaten.

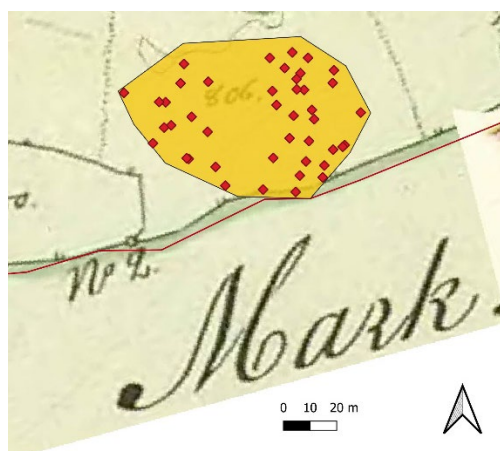
Figur 16. Angränsande kartor från enskifte över byarna Ihre (öster) och Loberget (väster) under 1820-talet. I Lobergets kartakt står under rubriken "ängsmark och lindor" för det område vi ska besöka (sydöstra hörnet) av reservatet: 776 - Sidänd äng; 777 - Backslutning. Under rubriken "utmark": 802 - äng stenig; 803 - äng; 804 - Sidd; 805 - Bybacken, 806 - Bybacken; 807 - Högbacke; 808 - Högbacke; 809 Stenbunden sidd; 810 - stenbunden backe. Källa: LMS I28-20:3 (Loberget) och I28-15:1 (Ihre)

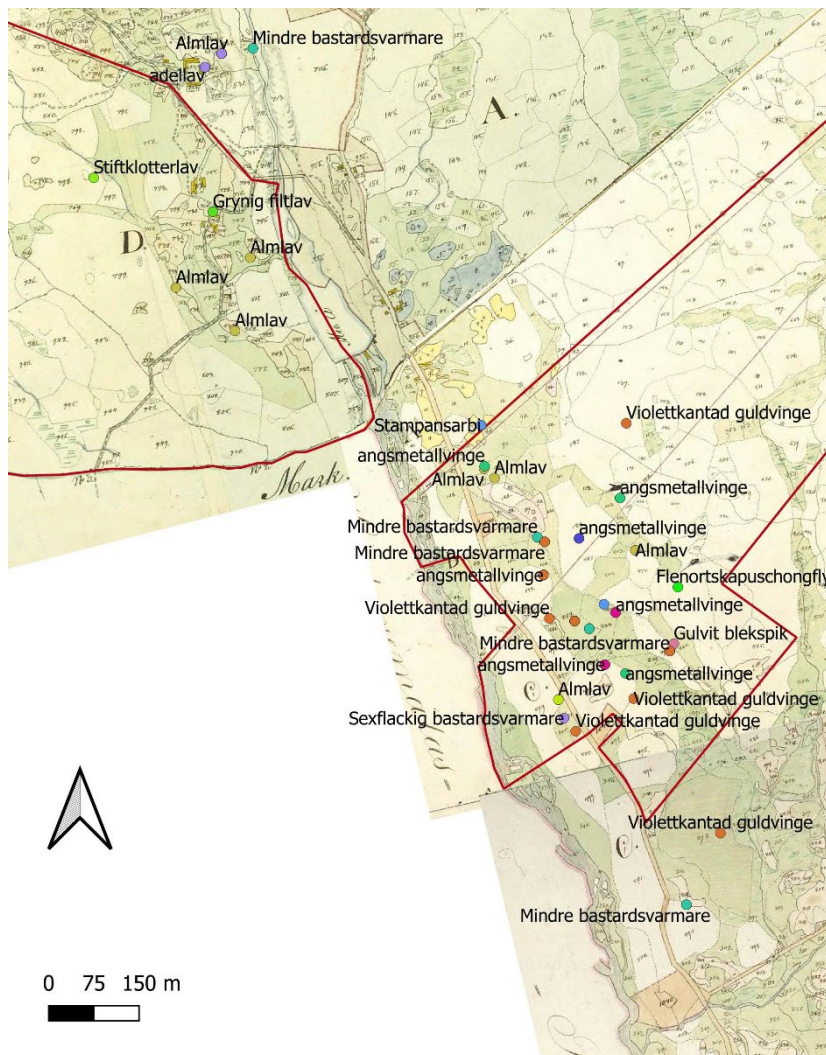
Figur 17. Området vi kommer att besöka i Ire och Loberget på häradskartan 1915-19 (RAK J112-4-17) & ekonomiska kartan 1951 (RAK J133-3E9i51).

Figur 18. Ask registrerad i artportalen, mot bakgrund av enskiften i Ihre och Loberget 1820-talet. Den inlagda ytan, se Figur 16

Figur 19. Inventerad yta i den s.k. "bybacken" med flerstammiga träd, mestadels avenbokar, och några bokar.

Figur 20. Rödlistade lavar och insekter i Ire och Loberget. Källa: Artportalen

Stenshuvuds nationalpark

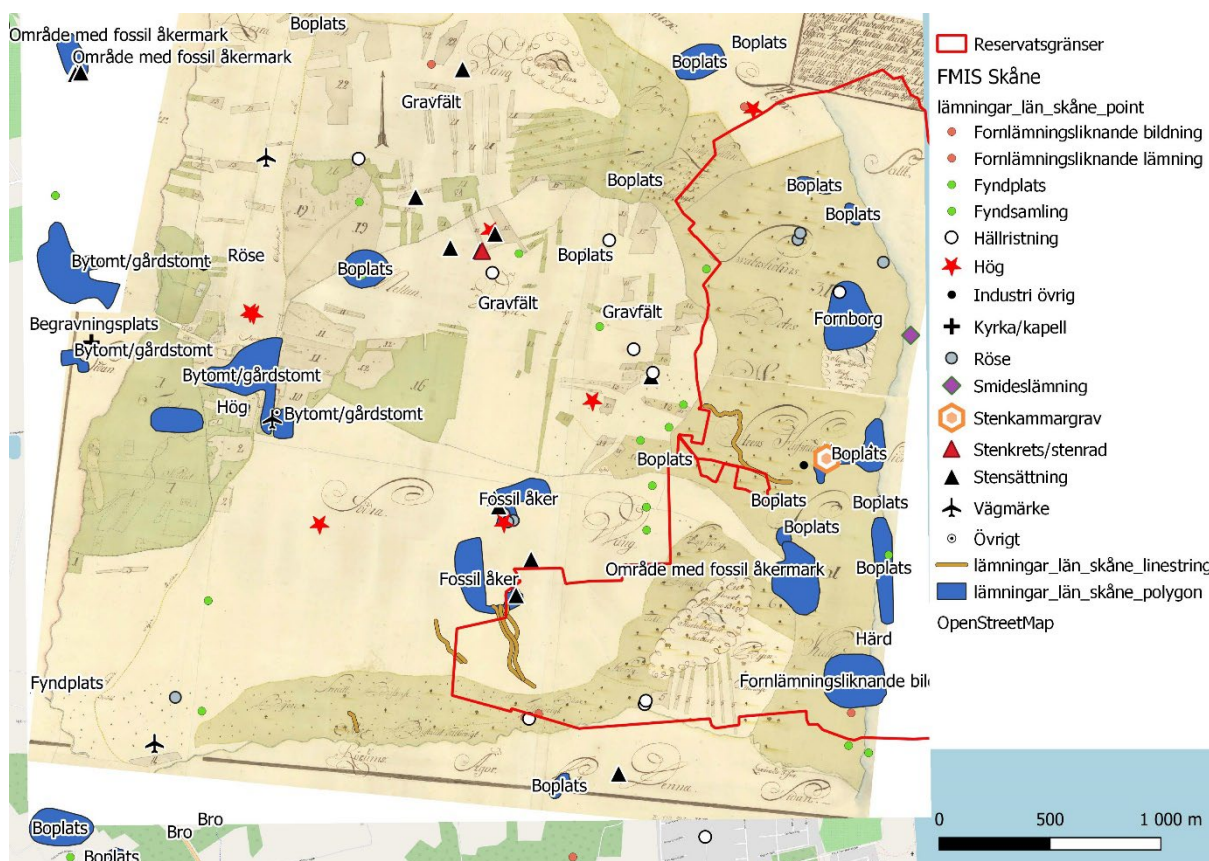
Figur 21. Norra delen av nationalparken under restaurering.

Historik⁸

Området har varit påverkat av människan och hennes husdjur sedan mycket lång tillbaka. I nationalparken finns ett flertal fornlämningar, förutom en fornborg märks boplatser, gravar, fossil åkermark, skålgrops förekomster och håll vägar (Figur 19). Fornborgen uppfördes under yngre järnåldern (folkvandringstid ca 400-550 e Kr) och är delvis arkeologiskt undersökt. Längs strandvallarna har flera boplatser identifierats. Gravarna finns i nationalparkens norra, södra och centrala delar. De består av rösen, flera stensättningar och en hällkista (möjligen dös) i hög. Hållvägarna finns inom nationalparkens sydvästra del, liksom blocken med skålgropar. I södra delen ligger den fossila åkermarken. Den utgörs av ett 70-tal röjningsrösen samt bandformiga och oregelbundna åkerytor, vilka begränsas av åkerhak, terrasser och jord-/stenvallar.

Torvtrampen nära naturum är från 1800-talet. Den användes till att producera bränsle av den torv som bröts i mossen. Andra kulturhistoriskt värdefulla lämningar i området är de många stengärdesgårdarna och andra landskapselement. I västra delen av nationalparken finns rester efter Jinsatorpet, med en husgrund och igenväxande tomtmark. Här finns rikligt med krusbärsbuskar och buxbom. I östra delen av området finns en husgrund kallad Smedjan - det var stenhuggarnas smedja. I anslutning till grunden finns stenbrott av sentida karaktär. På ången nordväst om kafé Annorlunda låg en gård som revs på 1980-talet. Där växer rikligt med växter som från början är odlade. Även kring Hälleviks gård finns trädgårdsflyktingar.

⁸ Texter hämtade ur skötselplan för Stenshuvud (2004)

Figur 22. Fornlämningar i och kring Stenshuvud. Källa: Fornsök.

Perioder med ett mer öppet landskap har växlat med perioder då området varit mer beskogat. Skogen har dock aldrig varit helt försvunnen. Så kallad skottskog har förekommit på några platser. Under vissa tider har även smärre åkerlyckor funnits. Kärnområdet i dagens nationalpark (östra delen) var tidigare utmark under Svabesholm, medan de perifera delarna (västra delen) utgjordes av inägor tillhörande Svinaberga by och Svabesholms kungsgård. Utmarkerna användes mest för bete och virkesproduktion och nyttjades ofta gemensamt av bönderna.⁹

Inägor, vilka brukades individuellt, låg närmare byarna och utgjordes av åker och slåttermarker. Slåttermarkerna kunde ha skiftande karaktär och var ibland delvis trädbevuxna. Området har i historisk tid således varit helt präglad av människans markutnyttjande med betesmarker, åkrar, skottskogar, stubbskottängar och öppna ängsmarker. Äldre kartmaterial och beskrivningar i litteraturen, ger en bild av Stenshuvud i historisk tid. Vid 1600-talets slut var de betade utmarkerna till stor del täckta med gles buskartad skog, så kallad krattskog. Högväxt lövskog fanns troligen endast vid Kortelshuvud. Inägor bestod till stor del av skottskogar och stubbskottsängar och hade karaktären av en bitvis relativt tät lågväxt lövskog. Under början av 1600-talet förekom lyckodling, det vill säga åkerbruk inom små inhägnade områden, sparsamt på torrängar och hedar i utmarken. Under 1700-talet ökade åkerodlingen i lyckorna mellan

⁹ I kartan över Svabesholm från 1743 beskrivs utmarken nr 31: *Dito Betes Hage, Stenshufvuds skog kallad af gott muhlbeta, Hvarest ej mer än några ag byamännen äger någon liten del.* Källa: LMS K119:16-1.

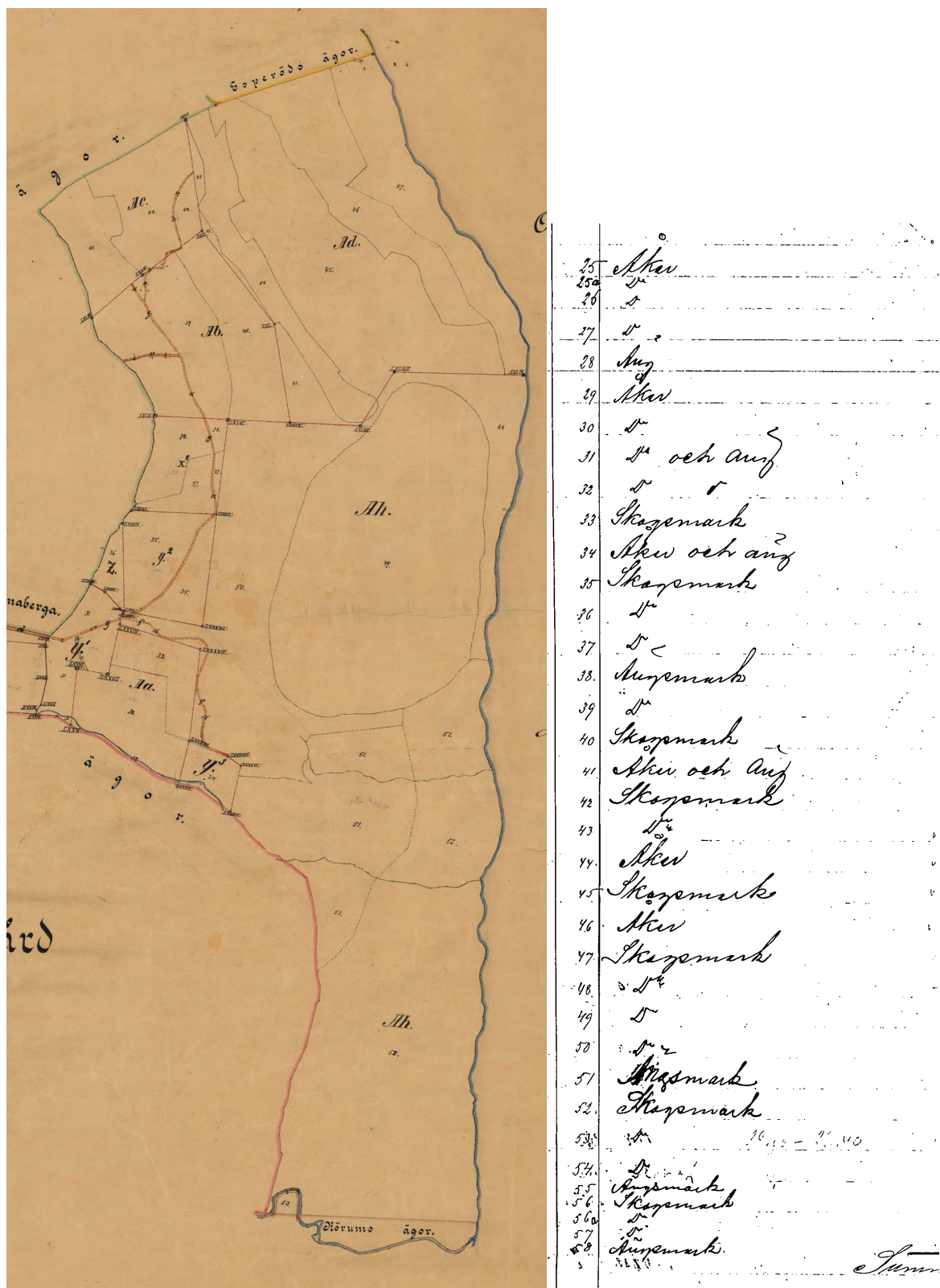
Stenshuvud och Kortelshuvud. Stubbskottsängarna började tas ur bruk och utmarkerna blev mer träd- och buskbeväxta.

I början av 1800-talet saknade berget Stenshuvud i stort sett skog. En del mindre åkerlyckor togs då också upp söder om berget. Vid mitten av 1800-talet upphörde bruket av de flesta skottskogar och stubbskottsängar på inägorna. De flesta odlades upp till åker, men en del övergick till betesmark eller skog. Vid slutet av 1800-talet började utmarkerna delvis växa igen med buskar och träd. Stenshuvudområdet har under lång tid varit bevuxet med lövskog i form av krattskog, skottskog eller skog på stubbskottsäng. Storsockliga träd kring Rörums norra å finns fortfarande kvar som en rest av detta bruk. I området har inte funnits kontinuitet av lövskog inom någon större areal. Avenbokskogen i nationalparken saknar stora socklar, vilket visar att det är en ung skog som inte är en rest från tidigare skottskogsbruk. Alla stengårdsgårdar och en del odlingsrösen minner om den öppna betes- och odlingsepoken. I parkens sydvästra del, mitt inne i bok- och avenbokskogen, finns också en husgrund med kringliggande trädgård kvar som rest efter en tidigare bosättning, Jinsatorpet.

I början av 1900-talet hade utägorna och inägorna till stora delar samma markanvändning och utseende. De bestod av en mosaik av äppelodlingar, åkrar, hagar, högskog och igenväxande skottskog. Utmarken vid berget Stenshuvud betades endast måttligt och växte igen med buskar och sly. Skogen i området var dock till största delen gles och inte helt sluten. Från 1930 växte området igen, tills man på 1960-talet började röja i skogarna. Framför allt avenboken dominerade sluttningarna och klibbal intog fuktpartier i svackor och utmed bäckar. Igenväxningen i det som idag utgör nationalpark har dock skett under olika tider, eftersom stora delar, framför allt i de västra områdena, inte upphört att betas. En relativt stor del av åkermarken har senare överförts till fruktodlingar, av vilka det idag bara finns rester kvar.

I nationalparkens norra del, vid Hällevik, finns ett område med främmande träd och buskar, vilka inplanterats i början av 1900-talet av dåvarande länsträdgårdsmästaren Carl Ekenstam.

Större delen av området täcks idag av ädellövskogar. På bergets nordöstsluttning mot havet växer en låg och knotig ekskog med inslag här och var av lind och andra lövträd. Bokdominerade avsnitt förekommer framför allt i södra delen. I första hand är det dock avenbok som sätter sin prägel på nationalparkens skogar. De har vuxit upp huvudsakligen under 1900-talet som ett resultat av det minskade betestrycket. Insprängda här och var står gamla och storkroniga hagmarksträd av bok och ek som minner om den öppnare betesepoken. Skogen är i allmänhet mycket örtrik. Betydande delar av Stenshuvud är betesmark. I sydöstra delen finns ett större sammanhängande öppet hedområde.

Figur 23. Östra delen av Svabeholms kungsgård i en avmätning 1915. Källa: REG 11-sme-118

Onslunda sten

Figur 24. Skottskog i Onslunda sten.

Naturreseptatet Onslunda sten är beläget cirka 4 km väster om S:t Olof och 11 km nordost om Tomelilla.¹⁰ Området utgörs av tidigare utmark till Onslunda by och består av skog som domineras av flerstammig och/eller påtagligt knotig bok. Några bokbestånd i reservatsområdet präglas av virkesproduktion, men dessa har en förhållandevis begränsad utbredning. Ett flertal granplanteringar ligger insprängda i bokskogen och även lövsumpskog, ädellövlundar och någon lärkplantering förekommer. Naturreseptatet omges i söder av betesmarker och åkrar som övergår i slättbygd och i norr av skogsmark med inslag av betesmarker och småskaligt jordbruk. Berggrunden utgörs av kambrisk sandsten i öster och lerskiffer från ordovicium i väster. Jordarten består av morän som till största delen är lerfri och som bitvis har ett betydande inslag av block. Tidigare har gruvverksamhet med brytning av bland annat flusspat bedrivits i de östra delarna av området.

¹⁰ Text hämtad från reservatets skötselplan (2015).

Figur 25. Registrerade fornlämningar i och kring Onslunda naturreservat. Inom reservatet finns spår efter gruvbrytning, lägenhetsbebyggelser och en källa (övrigt enligt legenden). Källa: Fornsök

Onslunda sten var utmarksskog till byn Onslunda söder om skogen. Under slutet av 1700-talet ville Kyrkoherden och magistern Herr M. J. Broome skifta Onslunda sten. Kyrkoherden hade ett helt hemman. Samtliga övriga hemmans ägare och åbor anhöll enhälligt om att slippa denna delning, med hänvisning till den stora kostnaden av en sådan delning, årets ankommande missväxt (delningen påbörjades 8 juli 1783), samt flera års utmattande rättegångskostnader för storskifte på inägorna. Byborna ville istället behålla sin överenskomna vångskog och låta avstycka lika stor del av skogen åt kyrkoherden som skulle motsvara ett helt hemman. Kyrkoherden gick med på detta, varför kartan endast visar kyrkoherdens del av skogen (Figur 23).

Ur beskrivningen:

Thenna så kallade Onslunda Sten, eller Utmark, har för en Fyratio år tillbakars, varit med ganska stor Boke-skog bevuxen; men förmedelst ett hårdt medfarande är för 5 a 6 år sedan, aldeles uthuggen, at föga Hopp gafs til någon mera framtida skogs upväxande. Dock har then samma på thessa sednare åren och sedan marken blifvit qvarstad satt, så ansenligen tillvuxit, at man inom kort tid, eller få år nog, kan förvänta sig nödigt hygge til Husbehof, medelst upsnedning af Boke-Plantorne, som til stor mängd på thenna mark, äro redan ganska tät uprundne. Källa: LSA arkiv 11-ons-2

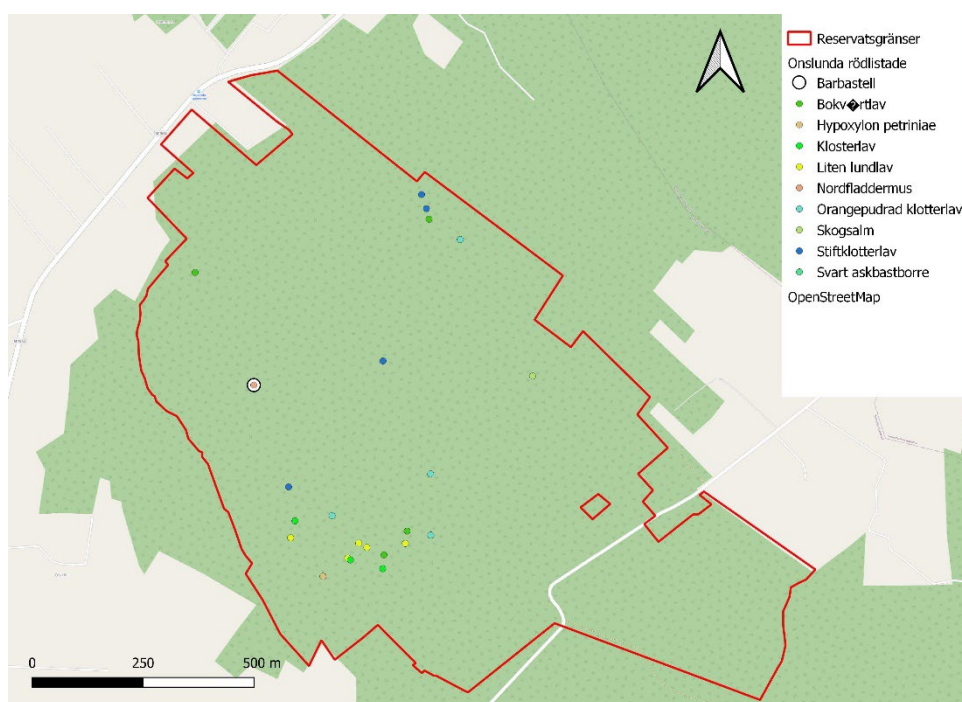
Historisk markanvändning¹¹

Som utmark till en av Skånes största byar har Onslunda sten varit starkt påverkad av bland annat bete och virkestäkt under en mycket lång tid. Området och dess bokskog omtalas redan på 1600-talet. Då var Onslunda sten bevuxet med äldre bokar som producerade ollon som användes för svinuppfödning. Under 1700-talet högs skogen ut alltmer och under andra hälften av århundradet blev man tvungen att lämna skogen mer eller mindre orörd för att säkra återväxten. Bokskogen förnygrades och kom vid 1800-talets början att få karaktären av hävdpräglad lågskog

¹¹ Ur reservatets skötselplan (2015).

Två nyckelbiotoper finns i området och i dessa har sju rödlistade lavar samt ett flertal naturvårdsintressanta mossor och kärlväxter påträffats. En fördjupad inventering skulle med största sannolikhet innebära att antalet kända naturvårdsintressanta arter ökade påtagligt. Förekomsten av insekter och svampar är dåligt känd och bör undersökas närmare. I eller i nära anslutning till Onslunda sten har observationer gjorts av skogshäckande fåglar som stenknäck, grönsångare, skogsduva och mindre hackspett. Det finns även noteringar om ett flertal fladdermusarter i nära anslutning till reservatsområdet, däribland den rödlistade barbastellen.

Den dominerande vegetationstypen i området är bokskog av ristyp med arter som kruståtel och olika ris i fältskiktet som indikerar mager mark. I skogen förekommer öppna, långsamt igenväxande gläntor med gräs- och risvegetation, framförallt ljung, blåbär, lingon, stagg och kruståtel. I väster och söder finns även klubbalskog av översilningstyp. Större bestånd med planterad granskog förekommer också.

Figur 27. Rapporterade rödlistade arter. Källa: Artportalen.

Hörjelgården

Figur 28. Nyskördat på Hörjelgården. Foto Anna Westin 2021.

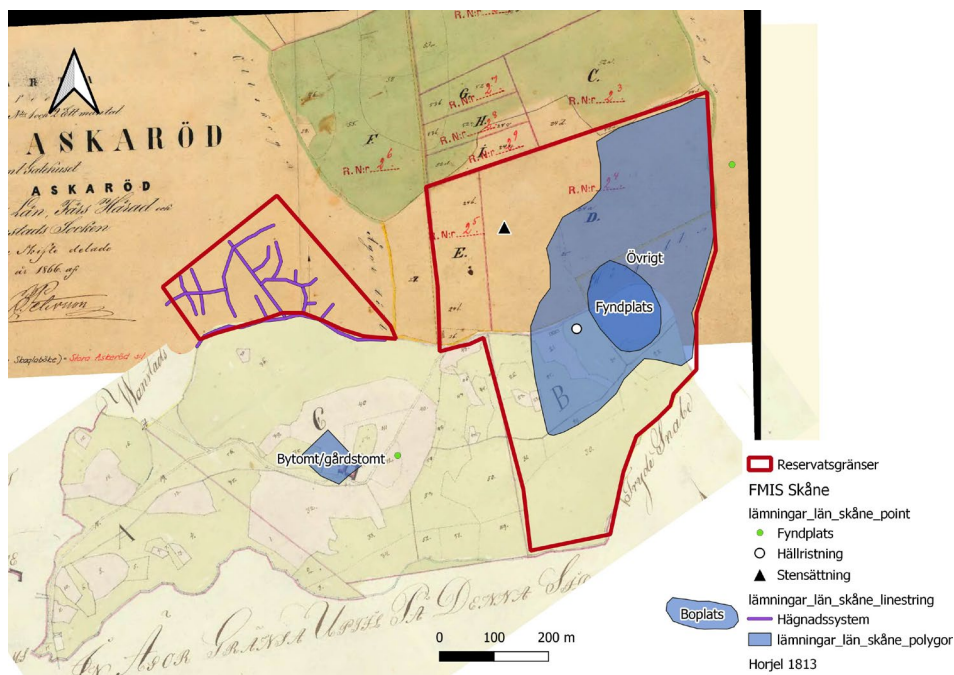
Bakgrund och historiska kartor¹³

Landskapsmässiga och publika värden Fastighetens belägenhet på relativt god jordbruksmark (urbergs/skiffermorän, med inslag av lermorän) i kombination med framträdande rester av ett äldre kulturlandskap (ogödslad naturbetesmark, översilning, stubbskottsbruk, stengården m.m.) gör den unik i många avseenden inte minst i ett skänkt perspektiv, då de flesta objekt här är belägna på betydligt fattigare/magrare marker. Här finns på en relativt liten yta fem viktiga element från det gamla skånska förskifteslandskapet:

- ogödslad och oupplöjd naturbetesmark,
- översilningsäng,
- risgården
- stubbskottsäng (och stubbskottsskog och stubbskottsbruk), samt
- tresädesbruk

Själva driften av dessa ger stora möjligheter för pedagogisk verksamhet. Vissa av fastighetens yttre och inre gränser härrör från tiden före "det laga skiftet", men landskapet bär också prägel av de förändringar i markanvändning som skedde efter skiftet, då ny åkermark röjdes och många nya rätlinjiga stengårdsgårdar anlades, samtidigt som en del av det gamla levde kvar. Detta betyder att Hörjelgårdens marker idag framstår som en historisk mosaik. Landskapet kan vara svårtolkat utan kunskap, men genom pedagogisk förmedling blir spåren mera begripliga. Hörjelgårdens marker kan då bli som en nyckel till traktens kulturlandskap i stort.

¹³ Hämtad ur skötselplan för Hörjelgården 2010.

Figur 29. Registrerade fornlämningar vid Hörjel, mot bakgrund av enskifteskarta över Hörjel från 1813 (södra delen) och laga skifte över Stora Askaröd från 1871 (norra delen). Skogen i väster låg historiskt på Vanstad bys marker. Övrigt = Gård med äldre odlingslandskap. Inom ett område av ca 500x200-300 m (N-S). Demonstrationsodlingar mm. Ägs och brukas av Skånes Naturvårdsförbund. Fyndplats för en holkyxa och en flintyxa. Källa: Fornsök, LMA L244:6-1, REG 12-van-72

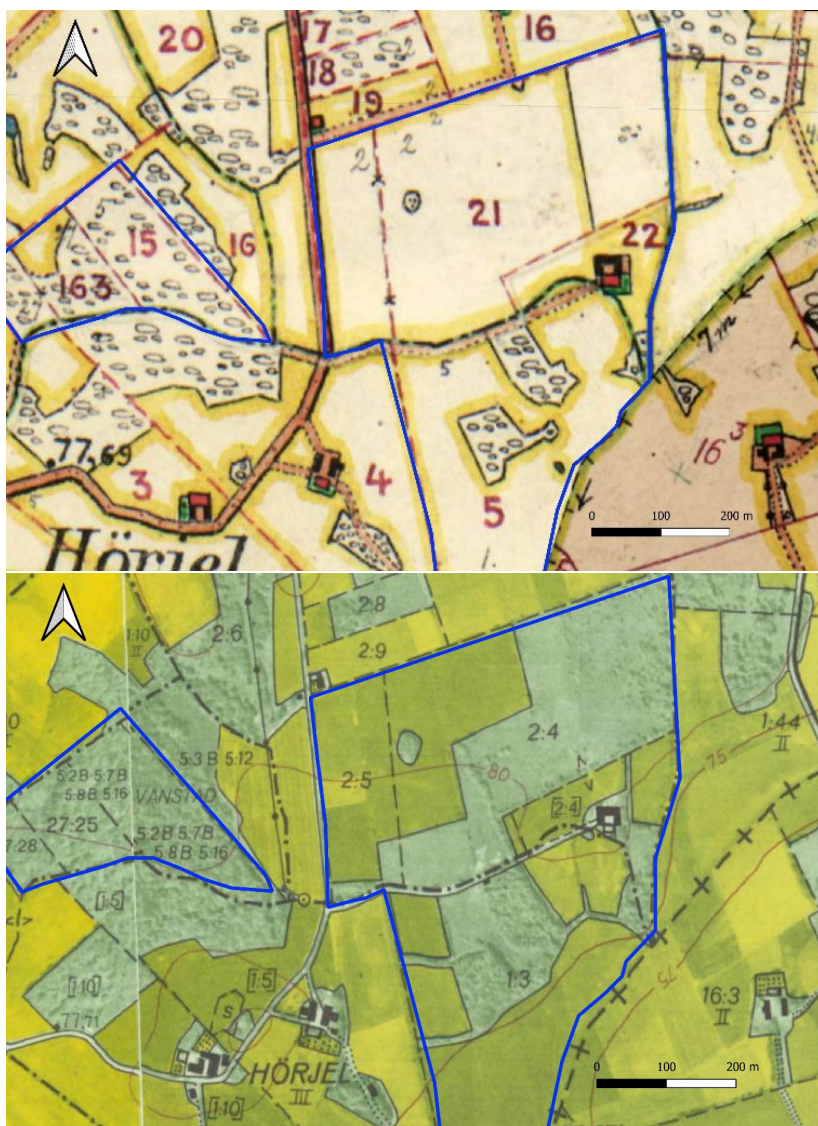
Stubbskottsängen på Hörjelgården¹⁴

På Naturskyddsföreningen i Skånes forsknings- och undervisningsgård finns idag Sveriges enda kvarvarande autentiska och restaurerade stubbskottsäng. Området är något mindre än 1 hektar och sköts till stor del av ideella krafter med anknytning till Naturskyddsföreningen (Nihlgård m.fl. 2013). Hörjel ligger ca 7 km nv om Tomelilla centrum men i Sjöbo kommun. Gården donerades till Naturskyddsföreningen i Skåne 1976 av dåvarande ägarna Sigurdh och Edith Andersson till minne av deras förtidigt bortgångne son Ingvar Elvin Sigurdhsson. Gården är en fyrlängad skånegård och de tillhörande markerna är mycket speciella då de innehåller en provkarta på traditionell skånsk markanvändning. Här finns t.ex. ett mycket artrikt utmarksbete, en restaurerad översilningsäng samt den här aktuella restaurerade stubbskottsängen.

Stubbskottsängen utgjorde en mosaik av öppna slåttertor och grupper av träd och buskar varav flertalet basalhöggs med en kort omloppstid, normalt mellan 10-25 år. De avverkade stubbskotten användes till hägnader, bränsle m.m. Stubbskottsängar var, fram till 1800-talets enskifte, ett karaktäristiskt inslag framför allt i den mellanskånska risbygden.

Träd och buskar gav viktiga produkter, men de hade också en gynnsam inverkan på gräshöproduktionen. De sades "djuprota" ängen. Härmed avsågs att de med sina rötter når djupare ner i marken än gräs och örter. Via fallförnan kommer, jämfört med en öppen äng, på så sätt en större mängd växtnäring i cirkulation. En annan fördel är den s.k. röjgödslingseffekten eller "skogsfrodnaden". I samband med skörden av stubbskotten aktiveras markens mikroflora och -fauna och mycket finrötter dör som en anpassning till den minskade biomassa som finns att försörja ovan jord. Härigenom frigörs näringsämnen i marken och dessa kan utnyttjas av gräs och örter.

¹⁴ Text hämtad från rapporten: Ebenhard T, Dahlström [Westin] A, Emanuelsson U, Helldin J-O, Lennartsson T, Löf M, Palme U. 2013. Lågsöksbruk – biobränsleproduktion i samklang med miljömål, CBM:s skriftserie nr 81, Centrum för biologisk mångfald, SLU, Uppsala.

Figur 30. Hörjelgården på häradskartan 1910-15 (RAK J112-1-52) och Ekonomiska kartan från 1973 (RAK J133-2D2g73).

Inom ett 0,7 ha stort område som tidigare utgjort äng, men som fått utvecklas till sluten högskog, påbörjades 1982 arbetet med att återskapa en stubbskottsäng. Området indelades i tolv delytor om vardera 500-600 kvm. Under den följande 12-årsperioden avverkades årligen flertalet träd och alla buskar inom en delyta. År 1997 påbörjades en ny omloppscykel i och med att stubbskotten i den först huggna delytan skördades. Varje vinter skördas nu stubbskotten i den delyta som höggs första gången för tolv år sedan.

Stubbskottsängen fagas (d.v.s. torrt fjolårsgräs samt torra löv och nedfallna grenar räfsas ihop och bränns) varje år i början av april och slås med lie och slätterbalk i slutet av juli. Några veckor efter avslutad slätter släpps en mindre grupp djur in på efterbete.

Parallellt med arbetet med att återskapa stubbskottsängen har utvecklingen följts av vegetation (kärnväxter) och produktionen av ved samt hö och förna. Forskningen när det gäller vegetationsförändringar är koncentrerad till de tre först huggna delytorna. I var och en av dessa är tjugo 1 m² stora ytor utslumpade.

Vegetationsanalyser och produktionsmätningar utfördes årligen under de första sex åren, därefter i medeltal vart tredje år. Vegetationsanalyserna består av täckningsgradsuppskattning i en femgradiga skala, och har visat på stora förändringar över tiden, med fr.a. en successiv ökning av andelen gräs och halvgräs.

Höproduktionen mäts genom att, efter avslutad vegetationsanalys, provytorna skördas och höet torkas och därefter vägs. Höproduktionen i den första femtonåriga omloppscykeln ökade drastiskt till ett maximum 2-4 år efter huggning, för att därefter långsamt minska. Höproduktionen varierar dock mellan åren, troligen beroende på vädret. Vidare har förna och vedproduktion mätts framförallt under de senaste fem åren inom alla de ytor som behandlats. Vedproduktionen har mätts detaljerat endast 2012.

Stubbskottsträden i Hörjel utgöres av avenbok, säl, lind, lönn, alm, ask, bok, varav de två förstnämnda arterna är något mer talrika än de andra. Till detta kommer att alm och ek har funnits traditionellt som enstammiga överståndare i stubbskottsängen. Vid restaureringens början 1982 fanns nästan en överståndare per parcell. Därefter drabbades almarna av almsjuka och idag finns endast fyra stora ekar kvar som överståndare. I de produktionsmätningar som redovisas här för Hörjels stubbskottsäng ingår inte den produktion som överståndarna står för.